

Jelínek, Milan

K vymezení a uplatňování obrozené periody

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. V, Řada literárněvědná bohemistická. 2001, vol. 50, iss. V4, pp. [39]-49

ISBN 80-210-2965-X

ISSN 1213-2144

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/104873>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MILAN JELÍNEK

K VYMEZENÍ A UPLATŇOVÁNÍ OBROZENSKÉ PERIODY

1. Převážnou část svých literárněvědných výzkumů věnoval Dušan Jeřábek umělecké i jinak zaměřené literatuře 19. stol., včetně literatury obrozenské. V jeho studiích se setkáváme i s cennými soudy o jazykovém stylu analyzovaných autorů. Proto nebude od věci, pojednáme-li ve svém článku o jedné významné syntaktickostylistické kategorii – o periodické stavbě souvětí. Je charakteristická zvláště pro texty, které vznikly zhruba v první polovině 19. stol., a byla převzata z češtiny humanistické, kde se vyvinula napodobováním period klasické latiny a řečtiny.

České prostředky souvětí, které se ostatně už před obdobím humanistickým vyvíjely pod vlivem struktur latinských, nebránily periodické stavbě. Spisovná čeština jako jeden z nejnávštěvnějších evropských jazyků měla dokonce ve své bohaté zásobě spojovacích prostředků, umožňujících vyjadřovat nejen vztahy zobecněné, ale i jemně diferencované, a také v slovosledné pohyblivosti větých členů dobré předpoklady k imitaci klasického periodického stylu. Jak napsal výstižně B. Havránek (1979 = 1936), humanistickým „úsilím o složitost větě skladby nepřibýlo češtině syntaktických prostředků nových a do té doby snad zcela neznámých, ale ustálil se přesný význam některých spojek, např. spojky *ač*, *ačkoliv* ve významu *připouštěcím...*, a především jazyk písemných projevů nabyl bezpečnosti v přesném vyjadřování vzájemné souvislosti a složitosti myšlenkového pochodu“ (s. 58). Havránkovu charakteristiku humanistické češtiny potvrdil později po analýze rozsáhlého syntaktického materiálu J. Bauer (1960). Pro 16. stol. konstatoval, že souvětí byly už v podstatě hotovy a že význam spojovacích prostředků byl stabilizován. K tomu dodal: „Spisovný jazyk se vzdaluje od živé řeči a napodobuje v syntaktické stavbě jazyky klasické, zvl. latiny. To se projevuje novou komplikací souvětí, vytvářením složitých souvětí, šířením kondicionálu ve vedlejších větách podle latinského konjunktivu, vkládáním vedlejší věty do věty řídicí, hypertrofií spojovacích relativ aj.“ (s. 24). Pokud jde o obecnou funkci humanistických period v próze 16. stol., M. Weingart (1918) tyto složité souvětí chápal jako jeden z projevů dobové kultury: „Periody veleslavinské, stavěné s ciceronskou úměrností

a šíří, případně zobrazují blahobyt a solidnost svých původců a druží se souladně k nákladné a těžké architektuře své doby“ (s. 26).

Periody obrozenské se jeví jako přímé pokračování period humanistických. Obrozenská čeština přejímá nejen gramatickou stavbu češtiny veleslavínské, ale i základní syntaktickostylistické tendence humanistických textů, především tendenci k periodické stavbě. Tuto skutečnost konstatovali všichni badatelé, kteří se zabývali jazykem a stylem obrozenské literatury. Můžeme tu citovat např. výrok Havránkův: „Syntakticky je jazyk náročné prózy, zvl. odborné, pokračováním vypěstěného jazyka veleslavínské doby; zvláště na jazyk Palackého se právem můžeme dívat jako na vrchol a zakončení této humanistické větne stavby: má všechny její hlavní znaky: složitou periodu, úměrně stavěnou, hojně větne začlenění vazby přechodníkové, sloveso s oblibou na konci věty“ (s. 102).

Je ovšem pochopitelné, že tendence k uplatňování period není stejná po celé období obrozenské a že se sklon zachovávat periodický styl projevuje v jednotlivých funkčních stylech, které se v obrozenském období konstituovaly, v různé intenzitě. Jsou také značné rozdíly mezi jednotlivými obrozenskými texty. Zde jen poznamenáme dva výroky českých obrozenských autorů, kteří začali pociťovat dobový periodický styl jako nežádoucí stylovou uniformitu a kteří si začali uvědomovat jeho knižnost jako překážku pro šíření české literatury. První se vysmál dobovému nadužívání period J. Linda (1824): „Kdo neumí začínaje »poněvadžem« psáti periody, z nichž v každé do polovice aby člověk osípal, od polovice ku konci aby ochraptil, ten neumí psáti dobrou, výbornou, pravou, jádrnou, klasickou češtinu“ (s. 88). Druhý výrok pochází od J. K. Tyla (z r. 1847), který upozornil na neživotnost period u Jana z Hvězdy: „Pro samá participia a rozvleklé periody zní to [= některé soudobé texty], jako by se člověk v zaprášených pergamenech probíral, ale ohlas nynějšího života to není“ (s. 326). Máme tedy dvě přímá svědectví o tom, že se už za obrození začal u některých autorů rodit odpor proti archaizujícímu periodickému stylu.

2. Jaký souvětý útvar se považoval v době obrozenské za periodu? Budeme-li hledat na tuto otázku odpověď v obrozenských mluvnicích počínajíc gramatikou Fr. J. Tomsy z r. 1782 a končíc mluvnici J. Sl. Tomička z r. 1850, najdeme jen několik obecných poznámek, které ani zdaleka nestačí k definici periody, natožpak k její podrobnější charakteristice. Vůbec je možno říci, že obrozenské gramatiky poskytují velmi málo informací o syntaktickém systému dobového spisovného jazyka. Pokud jde o souvětí, omezují se veskrze na pouhé výčty spojovacích prostředků podle šíře nebo úže vymezených vztahů a některé připoující ke spojovacím prostředkům německé a někdy i latinské ekvivalenty. Je zajímavé, že nejpodrobnější přehledy obrozenských spojovacích výrazů nacházíme v mluvnicích, které se obvykle nepočítají ke kánonu obrozenských gramatik (v mluvnici J. Ev. Šmitta z r. 1816, J. L. Zieglera z r. 1842, T. Buriana z r. 1842 a P. V. Žáka z r. 1842). Tyto gramatiky jsou však zaměřeny do té míry prakticky, že ponechávají otázku periody jako syntaktickostylistického útvaru knižních textů stranou.

Právem si V. Zikmund (1863), když se značným časovým odstupem hodnotil znalost syntaxe v době opětného zavádění češtiny do gymnázií (1849), posteskl,

že „jazyk český byl v příčinách syntaktických ještě jako pralesem neprůhledným, necestným, nepřístupným“. Vyvodil z toho „pilnou potřebu proklestiti jej, cesty na vše strany položití a upraviti, aby cestující bez rozpakův a potíží mohl se v něm procházeti a porozuměti vnitřnímu jeho ústrojí a pravidelnosti“ (Předmluva). Jedinou poznámku, která má větší informativní cenu, poskytuje *Krátká mluvnice česká pro Čechy* J. B. Malého (1845). Autor vypočítává řadu souvztažných spojovacích dvojic typu *poněvadž – tedy, ač(koli) – nicméně* a výslovně uvádí, že „jejich pomocí povstávají periody“ (s. 67).

3. Dosti podrobné poučení o periodě podávají obě obrozenské literární stylistiky, které vyšly ve 40. letech: Jungmannova *Slovesnost* (2. vyd. z r. 1845, 3. z r. 1846) a Malého *Soustavní nástin slovesnosti* (z r. 1848). První vydání Jungmannovy *Slovesnosti* (z r. 1820) se ještě o periodě nezmiňovalo. Bylo to způsobeno menším rozsahem Jungmannova textu, v němž nezůstalo místo pro jevy lingvistické. Značný rozvoj české literární tvorby ve všech funkčních oblastech od počátku 30. let a stále větší funkční i individuální stylistická diference českých textů od poloviny tohoto desíletí zřejmě upozornily Jungmanna na periodu jako na významný syntaktickostylistický rys obrozenské literatury vůbec a některých jejích funkčních oblastí zvláště. Čtvrtstoletí, které uplynulo mezi 1. a 2. vydáním *Slovesnosti*, znamenalo pro Jungmanna intenzivní činnost literární a redakční, což mu umožňovalo mnohem hlouběji vniknout do stylistické problematiky tehdejší literární tvorby.

V duchu klasických teorií stylu Jungmann pojednal ve 3. vyd. *Slovesnosti* (1846) o periodě v kapitole věnované „líbeznosti“ stylu, pod níž rozuměl „onu jakost slohu, kteráž působí, aby krása věcí cítěna byla, a mysl tím kochala se“ (s. 62). Z tohoto zařazení kapitoly o periodě vyplývá, že Jungmann považoval periodu za jev syntaktickostylistický. To ostatně potvrzují i jeho úvahy o konkurenci souvětných útvarů periodických a neperiodických: „... dlužno slyšeti radu největšího v periodách mistra Cicerona, aby v užívání period jistá míra se zachovala a řeč střídáním se slušným period s kratšími sadami [= větami] i slovy, čili jak díme v náuce slohu, násečným, členitým a ochozným mluvením způsobem rozmanitá byla“ (s. 81). Jungmann definoval periodu jako „spojení slov a sad rozsudek [= soud] nebo děj s obcházkou vystavující“ (s. 79) a na jiném místě tuto definici rozšířil tak, že za periodu lze považovat i spojení vět obsahující „popsání něčeho, věci nebo děje“ (s. 80). Periody vyjadřující soud nazval „logickými“, kdežto pro periody s obsahem dějovým zvolil termín „periody historické“.

I když se při definici periody držel teorií klasických, nepodařilo se mu vystihnout podstatu jevu. Periodu nelze zřejmě definovat vytčením jejího obsahu, nýbrž výčtem znaků syntaktickostylistických, tj. těch znaků, které se týkají jistého typu souvětné složitosti a jeho konkurence se souznačným útvarem nad-souvětným. To si ostatně Jungmann sám uvědomoval, a proto uvedl jako podstatný znak periody sdělování soudu nebo děje „obcházkou“. Vyšel tu zřejmě z etymologie slova *perioda* (z řeckého *períodos*, vzniklého ze spojení *perí* 'kolem, ob' a *hodós* 'cesta'). O tuto etymologii se také opřel při návrzích na český termín: *ochoz, obcestí*. Podle Jungmanna dostala *perioda*, v níž „jakási obcházk-

ka se děje okolo prostředních sad a ponětí“, svůj název „nepochybně od podobnosti okolu, kdež závodníci na místo, z kteréhož vyjeli, oběhše kolem mety, opět se vrátili“ (s. 79).

Obcházkou se „mluvení ochozné“ (= periodické) liší od „mluvení členitého“, při němž se kladou vedle sebe věty v poměru souřadném. „Děje pak se obcházka ta buď od podmětu ku přísudku, aneb od některé jejich částky ke druhé okolo jiných sad a slov podružná ponětí, příčiny, účinky, podmínky, výmínky, podobnosti, přípustky, odpory aj. obsahujících, anebo pouhým postupem jako k metě vytčené, a odtud se nazpět vracením“ (s. 79). Toto nezřetelné vymezení můžeme interpretovat tak, že Jungmann považoval za „obcházkou“ souvětí s vedlejší větou interponovanou nebo anteponovanou, která obsahovala vyjádření nějakého vztahu k obsahu věty řídicí nebo alespoň k obsahu některého jejího členu. Z tohoto pojetí ovšem vyplývalo, že se k periodám mohla počítat všechna podřadná souvětí s interponovanou nebo anteponovanou vedlejší větou, ať byla jakkoli složitá. Jungmann sám mluvil o periodách „prostých“ („nesložených“) a „složených“ a dokládal je příklady, které nenechávají na pochybách, že ztotožňoval periodu s podřadným souvětím.

Požadované členění periody na protazi a apodozi (v terminologii Jungmannově na „přístup“ a „odstup“ nebo na „náповěď“ a „dopověď“) dosahuje se antepozicí nebo interpozicí vedlejších vět. Obsahuje-li perioda popis děje nebo věci, dosahuje podle Jungmanna spojením několika okolností děje nebo několika znaků věci živosti popisu a nabývá povahy stylistické figury hypotypoze („předočnění“). Perioda obsahující soud dovoluje zahrnout v přehledném souvětěm celku větší počet pojmů, a tím nabývá mluva jadrnosti a „silněji v mysl slyšícího neb čtoucího vráží“ (s. 80).

Reprodukoval jsem podrobněji Jungmannovy základní myšlenky proto, že autor byl pro svou generaci autoritou jak v oblasti teorie stylu, tak i stylistické praxe. Shrneme-li všechno, co jsme se od něho o periodě dověděli, nemůžeme se ubránit pocitu zklamání. Na základě Jungmannova výkladu nelze prakticky rozlišit periodu a souvětí neperiodické povahy.

Ani druhý autor obrozené stylistiky, J. B. Malý, nevnese do problému jasno, ba jeho výklad neobsahuje ani tolik informací, kolik podal Jungmann. Také Malý považoval za periodu v podstatě souvětí podřadné s anteponovanou nebo interponovanou vedlejší větou a podobně jako Jungmann žádal zřetelné členění takového souvětí na protazi („náповěď“) a apodozi („dopověď“). U Malého se však setkáváme s požadavkem, který nenacházíme u Jungmanna: je třeba „dbát toho, aby [náповěď a dopověď] sobě jak v délce, tak v článkovitosti váhu držely, t. aby, pokud možná, perioda na dvě stejné části se dělila, v nichž by opět stejný počet vedlejších sad obsažen byl“ (s. 56). Tuto vlastnost periody označil Malý jako „měrnost“ (dnes bychom řekli „souměrnost“) a výslovně poznamenal, že se takové rovnováhy dosahuje hlavně „hojností slov“.

4. Teprve poobrozené mluvnice a stylistiky se pokoušejí definovat periodu jednoznačněji, ale ani v nich není vedena zřetelná hranice mezi periodou a souvětím neperiodickým. M. Hattala (1857) došel k závěru, že perioda („obvěť“) „nic není jiného než souměrně rozšířené souvětí“, v němž se počet vět určuje

podle počtu souvztažných spojek. Jako podstatný znak periody vytyčil souměrnost: „Za nejdokonalejší a nejkrásnější obvětí ... to považujeme, jehož podvětí [= protaze] je tak uspořádáno, že i jednotlivé věty, z kterých záleží, dokonale odpovídají těm, kterými je závětí [= apodoze] rozšířeno“ (s. 100).

Nejvíce pozornosti věnoval vymezení periody a její charakteristice V. Zikmund (1863). Z jeho definice vyplývá, že periodu ztotožňoval s podřadným souvětím uspořádaným podle jistého schématu „okrouhlosti“ stavby a že tento pojem neomezoval na jistý stupeň složitosti souvětí. Zikmundova definice zní takto: „Když dvě aneb více vět u větší, avšak dobře přehledný celek se pojí, tak však aby začátek jeho svého dovršení a své plnosti na konci docházel, tehdy takové jako okrouhlé a v sobě ukončené složení vět jmenujeme obvětím nebo periodou“ (s. 695). Zikmund přitom výslovně poznamenává, že má na mysli souvětí podřadné a že je žádoucí, aby „větou hlavní myšlénka se uzavírala“. Upozorňuje však na případy, kdy je třeba takto umístěnou větu hlavní ještě omezit nebo objasnit, což se děje pomocí přivěšené věty vedlejší (pomocí episyntapse).

Zikmund členil periody na historické a didaktické, u nichž hledal vlastnosti logické, a na řečnické s typickými vlastnostmi rétorickými. Za logické vlastnosti považoval úplnost vyjádření („aby se ničehož nevypustilo, což k celosti myšlénky aneb k objasnění jejímu přísluší“), jeho jednotu („aby perioda jednu toliko hlavní myšlénku v sobě držela“) a jeho správnost („aby se poměr, v kterém věty vespolek jsou, dobře a zřejmě vymezil, aby se myšlénka hlavní nevynášela větou vedlejší a myšlénka vedlejší větou hlavní“). K řečnickým vlastnostem periody řadil rozmanitost („aby jinaké a rozličné myšlénky a poměry rozličnou a jinakou formou se vyslovily a oddělily“), souměrnost („aby jednotlivé členy a člence, které k sobě hledí a náleží, jednakou formou se vyslovily“) a blahozvučnost („lahodnost slov a zvuku jejich“, „úměrný postup“ řeči). O rozmanitosti Zikmund poznamenal, že se jí dosahuje zvláště střídáním spojkových vět a přechodníkových vazeb. Pokud jde o blahozvučnost, „největší pilnosti jest zapotřebí na konci, aby se zde řeč slušně a úměrně k svému ukončení klonila a v pěkný celek okrouhlila“; naproti tomu uprostřed periody není požadavek blahozvučnosti tak naléhavý. Podle Zikmundova doporučení by perioda neměla začínat slovem o jedné slabice.

Autoři estetických a stylistických prací z druhé pol. 19. stol. kladli důraz hlavně na symetrii period. Tak J. Durdík (1875) vyslovil „pravidlo souměrnosti“, podle něhož „dlouhé obvětí“ [= perioda] má mít „návěst i dověst“ [= protazi i apodozi] pokud možná stejně dlouhou. Porušení rovnováhy, které někdy nastává volbou krátké apodoze, je však možno vyrovnat, „když ona krátká věta jest pádná, když má tak významný smysl, že váhou svou zvaží předchozí členy návěsti“ (s. 74). K. Vorovka (1885) viděl v symetrii periody hlavní předpoklad „krásy slohu“ (s. 45), ale sám nenavrhl vymezení periody ani nepodal vysvětlení, co rozumí její souměrností.

5. J. Gebauer se nejpodrobněji zabýval otázkou periody v syntaktickém svazku *Historické mluvnice jazyka českého* (1929). Periodu definoval jako „souvětí dvoučlenné, jehož členové oba jsou víceméně složení a souměrní“ (s. 75). Ob-

sali periody tvoří složitá, ale přitom jednotná myšlenka, která bývá nejčastěji vyjádřena souvětím podřadným; podle Gebauera nelze však upřít povahu periody ani některým složitým souvětím souřadným. Pokud jde o souměrnost, dosahuje se jí zhruba stejným počtem vět v závěti i předvětí, avšak „mnohdy bývá závěti stručnější a méně složitě než předvětí“. Gebauer upozornil také na interpunkci charakteristickou pro periodu: předvětí bývá odděleno od závěti dvojtečkou, a je-li předvětí a závěti složitější, klade se mezi jejich souřadné složky středník. Jinak si Gebauer uvědomoval, že termín *perioda* je dost vágní: „je-li některé souvětí periodou, či není, o tom může bývati rozdílné mínění“ (s. 76).

Zhruba stejnou definici, jakou jsme citovali z Gebauerovy *Historické mluvnice*, obsahují i Gebauerovy mluvnice školské. Při úpravě Gebauerovy *Mluvnice české* však upozornil v poznámce V. Ertl (1926), že pro mluvnici je perioda souvětí jako každé jiné a že výklad o užívání tohoto „umělého a knižního útvaru“ patří do stylistiky (s. 72); záležitostí stylu jsou také prostředky, kterými se v periodě dosahuje „souměrnosti, vyvrcholení, zaokrouhlení, přehlednosti, rozmanitosti a rytmičnosti“ vyjádření.

V českých syntaxích, které vyšly po druhé světové válce, nejpodrobněji o periodě pojednal Fr. Kopečný (1962). Když mluvil o konkurenci mezi složitými souvětími s těsnou vazbou členských vět, souvětími s vazbou volnou a nadvětými útvary, poukázal na to, že mezi první druh souvětí patří i perioda a že to je jev syntaktickostylistický. Vedle vztahu podřadnosti mezi předvětím a závětím předpokládal u periody i souměrnost stavby obou základních částí periodického celku. Volba souvětí s těsnou stavbou i volba jeho rozsahu je podle Kopečného dána zřetelem k přehlednosti, symetrii a jasnosti souvětí, jinak tu záleží na rozhodnutí píšícího subjektu (s. 292 n.). K tomu musíme ovšem dodat, že autor jakéhokoliv textu je ve svém rozhodování víceméně závislý na dobových stylistických tendencích. Tak např. pravděpodobnost užívání period v textech doby obrozenské je mnohem větší než v 2. pol. 19. stol. a směrem k současnosti tato pravděpodobnost stále klesá.

Krátce pojednal o periodě také stylistik J. V. Bečka (1948). Definoval ji jako „složitý větný celek vyvážený vzhledem k svému těžišti (často ke dvěma těžištím) a přitom stavěný na osu souměrnosti, která se ovšem projevuje spíše v obsahu než ve vnější formě“ (s. 266). I když tato definice není dost jasná, obrací pozornost na jeden ze základních znaků periody: na její souměrnost. Podle Bečky protože myšlenku připravuje, apodoze ji rozvíjí a dovršuje; toto vymezení poměru mezi předvětím a závětím však podstatu věci nevystihuje. Bečka podává také stylistickou charakteristiku periody: „... klasické prokomponované periody mají široký, až majestátní rozmach, vážný klidný tok a bohatou šíři“ a „hodí se do vážného, slavnostního slohu“. Právem je poukázáno na to, že periody jsou v nové době už zastaralé a že jejich archaizujícím rázem se vážný, slavnostní dojem, který vzbuzují, ještě zesiluje. V podstatě stejně je perioda definována a charakterizována v Bečkově *České stylistice* z r. 1992 (viz s. 264).

6. Více než gramatika a stylistika česká věnovala periodě pozornost jazyko-
věda slovenská. Zvláště je třeba upozornit na myšlenky J. Ružičky (1955). Podle něho „predvetie periódy vyslovuje nejakú všeobecnú myšlienku a je vždy

východiskom výpovede. Závetie zužuje alebo konkretizuje obsah predvetia; v závetí sa vyhocuje celá myšlienka, preto závetie je jadrom výpovede“ (s. 382). Ružičkovu charakteristiku proteze a apodoze, i když tvrzení o všeobecnosti myšlenky v protezi a o její konkretizaci v apodozi neplatí pro všechny periody, převzal v samostatném článku Fr. Kočiš (1960). Obměnil ji však v tom smyslu, že se v periodické stavbě ukrývá sylogismus s chybějící střední částí: v protazi se něco obecného tvrdí, v apodozi se pak na základě předpokládané, ale nevyjádřené střední části všeobecný obsah protaze konkretizuje nebo specializuje (s. 338). Je zřejmé, že Kočiš touto modifikací nezbavil Ružičkovu definici příliš zúženého rozsahu. Jako základní znaky periody uvedl: myšlenkovou složitost, významovou dvojpólovost s polaritou konstitutivních částí – předvětí a závětí, pravidelnou syntaktickou stavbu a výraznou pauzu na hranici mezi předvětím a závětím, která signalizuje napětí mezi všeobecným a specifickým nebo konkrétním.

K prvnímu znaku sám autor poznamenal, že neplatí jen pro periody, ale že se jím vyznačují i složitá souvětí neperiodického charakteru. Druhý znak – významovou polaritu předvětí a závětí – lze pokládat opravdu za základní znak periody, ale do pojmu významové polarity není možno vkládat víc než významovou neúplnost protaze, způsobující jisté napětí, a doplnění významu apodozí. Jedině v tomto smyslu bychom mohli užít termínu „polaritní vztah“, který navrhuje Kočiš. Podle autora se významová polarita předvětí a závětí realizuje v plánu syntaktickém buď souvětňnou strukturou hypotaktickou, nebo parataktickou. Domnívám se, že by se za periodu měla považovat jen složitá souvětí podřadná a ze souřadných jen taková, v nichž je implikován vztah podřadný. Třetí znak, který Kočiš označil jako „pravidelnou syntaktickou stavbu“, bychom označili jako tendenci k symetrii souvětňné stavby. O existenci čtvrtého znaku – výrazné pauzy na hranici mezi předvětím a závětím – nelze pochybovat.

Podobně jako stylistiky české se i slovenská stylistika J. Mistríka (1985) omezila u hesla *vetná perioda* jen na několik poznámek, o nichž můžeme říci, že autor v nich vystihl podstatu tohoto syntaktickostylického jevu. Mistrík např. tvrdí, že se za periody považují taková souvětí, v nichž se opakují stejné typy souvětňných celků a v nichž je na závěr v závětí vyjádřeno shrnutí, vysvětlení, uzavření myšlenky. Tvrzení o opakování souvětňných typů neodpovídá skutečnosti (pro periody je charakteristická právě jejich rozmanitost) a Mistríkova sémantická charakteristika apodoze platí jen pro některé typy period. Totéž je možno říci o autorově sémantické charakteristice periody jako celku: podle něho „vetnú periódu si treba predstaviť ako indukciu alebo dedukciu, v ktorej sa buď graduje obsah až k vrcholu – k závetiu, buď sa vysvetľuje smerom od vopred vysloveného jadra“ (s. 232). Jak to vyplývá z tvrzení o možnosti obrátit pořadí předvětí a závětí a jak to dokládají i uvedené příklady, v autorově pojetí splývá perioda vlastně se složitěji rozvitým souvětím. Mistrík však správně upozorňuje na to, že perioda je „typické rétorikum“.

7. Už z kritických poznámek, které jsem uvedl při citování různých definic a charakteristik periody, vyplývá moje stanovisko k problému. Periodu pokládám za jev syntaktickostylistický. Z hlediska gramatického, tj. syntaktického

jde ovšem o jisté typy složitého souvětí, ale pro ty by nebylo třeba zavádět zvláštní pojmenování. Vystačili bychom s typologickou klasifikací, jak ji vypracovali čeští a slovenští syntaktici v diskusi o tzv. složitém souvětí v letech 1963-1968. Co činí některé typy složitého souvětí periodou, je jejich výpovědní realizace podle jistých estetických principů, zřejmých zvláště v periodě při užití rétorickém, ale uplatňovaných i v jiných komunikačních oblastech. Nic na věci nemění, že v době obrozenské dosahují periody největší frekvence v textech odborných (zejména společenskovědních) a že vlastně jen v těchto textech žijí jako běžný syntaktickostylistický prostředek aspoň ve dvou desetiletích poobrozenských. V tomto období totiž nebyli autoři odborných a také publicistických textů bez estetických ambic a navíc tu silně působily starší vzory textů výrazně estetizovaných. Estetické rysy periody, pocítované ovšem s různou intenzitou v závislosti na dobových stylistických normách, lze snadno poznat na pozadí konkurenčních souvětí uspořádaných neperiodicky nebo na pozadí souznačných konkurenčních útvarů nadsouvětných.

Pokusím se nyní podat vlastní definici. Za periodu je možno považovat složité souvětí s anteponovanou částí podřadnou, které vyjadřuje myšlenku tvořící značně autonomní složku textu, je výrazně členěno na dvě části – východiskovou protazi a jádrovou apodozi – a vyznačuje se víceméně výraznou organizací rytmickou. Domnívám se, že představě složitosti periody odpovídá složité podřadné souvětí, jehož anteponovaná závislá část obsahuje vedlejší větu (popř. vedlejší věty) nejméně ve druhém stupni závislosti. Věty v periodě mívají poměrně značnou složitost členskou a bývají v jisté míře znásobeny. Jinak vzniká nutný dojem složitosti myšlenky především při vyšším stupni závislosti vedlejších vět v protazi. V antických teoriích se za periodu pokládala i některá složitá souvětí souřadná, ale v naší stylistické tradici se pojem periody zúžil na souvětí podřadná. Periodickou povahu mohou ovšem mít ta složitá souřadná souvětí, v nichž je implikován vztah podřadný.

Periodu charakterizuje poměrná úplnost složitého myšlenkového celku, která zajišťuje jeho značnou autonomnost v textu. Stavba periody vzbuzuje dojem jakési zaokrouhlenosti myšlenky, jak to ostatně vystihuje řecký termín. Závažnou vlastností periody je její dvojčlennost: složitá anteponovaná závislá část (protaze) je oddělena od řídicí části (apodoze) výraznou pauzou, která je v obrozenském psaném textu často signalizována dvojtečkou, řídčeji středníkem. Navíc se vyznačení hranic obou základních částí nezřídka účastní v humanistické a obrozenské češtině souvztažná dvojice spojovacích prostředků (např. *jestliže – tedy, poněvadž – proto, ačkoli – nicméně*) a někdy i koncová pozice určitého slovesa v protazi a počátková v apodozi. Periodické celky bývají rozvrženy podle objektivního schématu aktuálního členění výpovědi: protaze má funkci východiskovou, apodoze jádrovou. Sémantická tenze mezi protazí a apodozí je vyvolána antepozicí složité závislé části periody, neboť tato část obsahuje časové údaje, podmínky, příčiny, přípustky a jiné okolnosti myšlenky. Vnímatel pocítuje napětí z očekávání, k jakému cíli celá protaze směřuje, a uvolnění tenze po seznámení se s apodozí přináší mu jistý pocit uspokojení.

V čem záleží rytmická organizace periody, která je bezprostředním nositelem estetických hodnot? Už antické teorie periody vyžadovaly pravidelné členění výpovědi na kóla, které ovšem nesmělo nabýt povahy metrické organizace veršů. Rytmičnosti se dosahovalo dodržováním jistého rozsahu větných členů, víceméně paralelní stavbou několikanásobných členů a vět, a to zejména v protazi, tendencí k rozsahové symetrii mezi protazí a apodozí a konečně volbou jistých typů větných klauzulí. Se všemi těmito prvky rytmičnosti se setkáváme i v periodách humanistické a obrozenské češtiny, jen rozsahová symetrie mezi protazí a apodozí se obvykle nedodrhuje (apodoze bývá většinou kratší než protaze). K dosažení souměrnosti kól slouží dokonce umělé obohacování českých slovosledných možností o typická slovosledná schémata latinská; to dovoluje přemístovat větné členy mnohem volněji než v období předhumanistickém. Pokud šlo o volbu klauzulí, čeština nemohla převzít úzus latinský, a to zvláště ciceronský, protože jí v tom bránil jiný systém slovních přízvuků. Protaze i apodoze byly většinou ukončeny klauzulí složenou z trocheje a daktylu, přičemž si autoři pomáhali rozšířením slovosledných možností o latinskou koncovou pozici určitého slovesa. Výjimkou však nejsou ani klauzule obsahující dva daktyly; zato se mnohem řídkěji vyskytují klauzule s koncovým postavením slova dvojslabičného.

Jako příklad periodické stavby souvětí můžeme namátkou uvést úryvek z textu Markovy *Základní filozofie* z r. 1844:

„Poněvadž zavírání neb rozsuzování se děje činem mysli, jímž úsudek z úsudku se odvozuje, a poněvadž návesti závěrku zásadami jsou, z kterých závěrek plyne, [totiž] to, co se v té sadě opovědělo, za pravé a platné uznává, tedy může rozum také slouti mocí poznávající ze zásad aneb zprosta mocí zásadní“ (s. 225).

Které vlastnosti uvedeného souvětí dovolují, abychom mu přiznali povahu periody? 1. Je zřetelně členěno na protazi, začínající příčinnou spojkou *poněvadž* a končící slovesem *uznává*, a na apodozi, která je uvozena spojkou *tedy*, souvztažnou k *poněvadž*. 2. Poměrným rozsahem příčinné protaze vzniká při vyjádření složité myšlenky napětí, které se uvolňuje teprve po vyslovení důsledku v apodozi. 3. Protaze má dosti složitou strukturu: zahrnuje dvojnásobnou větu příčinnou (v obou případech uvozenou spojkou *poněvadž*), na každou větu příčinnou je zavěšena věta vztažná a k druhé z těchto vztažných vět je připojena věta vysvětlující, opatřená spojkou *totiž*. 4. Hranici mezi protazí a apodozí tvoří pauza, za níž následuje důsledkové *tedy*; v daném případě autor neužil výraznějšího interpunkčního znaku, než je čárka. 5. Jak protaze, tak i apodoze je ukončena trochejsko-daktylskou klauzulí (*platné uznává, mocí zásadní*).

Markově periodě bychom mohli vytknout asymetrii, i když větší rozsah protaze proti apodozi je v obrozenských periodách téměř pravidlem. U jiných autorů přece jen zjišťujeme větší tendenci k vyváženosti mezi protazí a apodozí a kromě toho u nich nacházíme zřetelnější grafické rozhranění obou základních částí periody dvojtečkou nebo středníkem. Jako příklad můžeme zvolit periodu s větami o čtvrtém stupni závislosti z Palackého *Dějiny národu českého I/1* z r. 1848:

„Povázíme-li, že té doby Římané a Němci, podmanivše sobě z obou stran národy galické, etruské a jiné, jenž je předtím byli dělili, již po celém pomezí svém na Rejnu i na Dunaji bezprostředně se dotýkali; nadto že i veliká částka Němec od legií římských již přemožena, několikrát zbrannou rukou proskočena, anobř i pevnost římská Aliso v Předrejní, ve vlasti německé, postavena byla; že konečně v Němcích, dle smyslu Římanův, nic více jim podrobiti nezbyvalo než právě Marobuda i Markomany jeho:

snadno uznáme, jak velice takovýto konec podniku, který již ostatní svobody německé záhubou byl hrozil, musel svobodomyšlného ducha německého zotaviti, k novým nadějem jej pobuzovati a Marobudu nepřemoženému nově u něho vážnosti dobývati“ (s. 58).

8. Už v době obrozenské měla perioda povahu knižní a její užívání předkládalo značnou stylistickou dovednost u autorů a kulturní vyspělost u čtenářů. Hromadění period bylo v rozporu se snahou obrozenských autorů získávat co nejširší čtenářskou obec, neboť syntaktická složitost mnohé čtenáře odrazovala. Jinak ovšem oblibou period doba obrozenská následovala češtinu veleslavínskou; lze dokonce tvrdit, že periodický styl našel u obrozenských autorů své vyvrcholení. Latinské vzory působily hlavně prostřednictvím češtiny humanistické, ale v některých případech je možné předpokládat přímý vliv dobové latinské stylistické praxe. Konečně musíme připomenout vliv odborných a publicistických textů německých, které měly v periodách velkou zálibu.

Největší frekvence dosahují periody v obrozenských textech odborných, a to zvláště společenskovedních, ale často se s periodickými strukturami setkáváme i v textech publicistických, ba i uměleckých. Z obrozenských autorů prosluli svými periodami Fr. Palacký, P. J. Šafařík, J. Ev. Purkyně, J. Er. Vocel, ale ani jiní autoři se periodám nevyhýbali. Patří k běžným stylistickým prostředkům např. u J. Jungmanna, J. Kollára, Ant. Marka aj. Periody nemizí z repertoáru česky píšících vědců ani po r. 1848, ale jejich frekvence postupně klesá. Teprve od 80. let 19. stol. můžeme mluvit o tom, že se český odborný styl od period odvrací.

ODBORNÁ LITERATURA

- Bauer 1960: Bauer, Jaroslav, Vývoj českého souvětí, Praha.
 Bečka 1948: Bečka, Josef V., Úvod do české stylistiky, Praha.
 Durdík 1875: Durdík, Josef, Všeobecná estetika, Praha.
 Gebauer – Ertl 1926: Gebauer, Jan – Ertl, Václav, Gebauerova Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské, nově zpracoval V. Ertl. II. Skladba, 9. vyd, Praha.
 Gebauer – Trávníček 1929: Gebauer, Jan – Trávníček, František, Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba, upravil Fr. Trávníček, Praha.
 Hattala 1857: Hattala, Martin, Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského, Praha.
 Havránek 1936: Havránek, Bohuslav, Vývoj spisovného jazyka českého, in Československá vlastivěda, ř. II, Praha.
 Havránek 1979: Havránek, Bohuslav, Vývoj českého spisovného jazyka, Praha.
 Jungmann 1845: Jungmann, Josef, Slovesnost aneb Náuka o výmluvnosti prozaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů, 2. vyd., Praha.

- Kočiš 1960: Kočiš, František, *Vetná perióda*, Slovenská reč 25, s. 338-344.
- Kopečný 1962: Kopečný, František, *Základy české skladby*, 2. vyd., Praha.
- Linda 1824: Linda, Josef, *Čeština*, in *Vlastenský zvěstovatel* 1824.
- Malý 1845: Malý, Jakub B., *Krátká mluvnice česká pro Čechy*, Praha.
- Malý 1848: Malý, Jakub B., *Soustavní nástin slovesnosti*, Praha.
- Mistrík 1985: Mistrík, Jozef, *Štylistika*, Bratislava.
- Ružička 1955: Ružička, Jozef, *Skladba – syntax*, in Pauliny, E. – Ružička, J. – Štolc, J., *Slovenská gramatika*, 2. vyd., Martin, s. 298-386.
- Tyl 1892: Tyl, Josef Kajetán, *Sebrané spisy XIV*, Praha.
- Vorovka 1885: Vorovka, Karel, *Stylistika a poetika*, díl I: *Stylistika*, Praha.
- Weingart 1918: Weingart, Miloš, *Vývoj českého jazyka*, Praha.
- Zikmund 1863: Zikmund, Václav, *Skladba jazyka českého*, Litomyšl – Praha.

ZU ABGRENZUNG UND GEBRAUCH DER PERIODE IN DER WIEDERGEBURTSZEIT

Die Periode als syntaktischstylistisches Phänomen ist charakteristisch für tschechische Texte der Wiedergeburtzeit, und ihre Frequenz bleibt noch in den zwei ersten Jahrzehnten nach der Hälfte des 19. Jahrhunderts hoch. Die periodische Struktur der komplizierten Satzgefüge wird nach den Texten des tschechischen Humanismus imitiert, der wieder lateinische und griechische Satzstrukturen nachahmte. Außerdem stand die tschechische Kultursprache in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts unter dem direkten Einfluss des Lateins, das immer noch teilweise als Wissenschaftssprache diente, und die tschechischen Schriftsteller eigneten sich auch stylistische Eigenschaften der deutschen wissenschaftlichen Texte an, in denen die periodische Struktur große Rolle spielte.

Im Artikel werden verschiedene Definitionen der Periode seit der Wiedergeburtzeit bis zur Gegenwart analysiert. Der Autor des Artikels versucht dann alle Charakterzüge der Periode in einer Definition zu verbinden. Zu ihren Merkmalen gehören: syntaktische Kompliziertheit, deutliche Aufteilung in thematische Protasis und thematische Apodosis, Spannung zwischen beiden Hauptteilen und rhythmische Klauseln.

